

AL-HARİRİ'NİN MAKÂMÂT'INDAKİ BAZI ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Doç. Dr. İnci Koçak

Abû Muhammad al-Kâsım b. Alî b. Muhammad b. Osmân al-Harîrî, 1054 yılında Basra yakınlarında al-Maşân adındaki bir köyde dünyaya gelmiştir. Basra da yetişen al-Harîrî, çağının bilginlerinden ders almıştır. Önceleri ipek sattığı veya ipekçilik yaptığı için, al-Harîrî diye lakaplandırılmıştır. Daha sonra bu sanattan vazgeçen al-Harîrî, kendisini yetiştirmek için çalışmış ve onun, şiir, tarih, dilbilgisi ve edebiyat alanında edindiği bilgiler, emirler ve edipler tarafından yakınlık görmesine neden olmuştur.

En ünlü eseri, "Makâmât dır. "Makama" sözcüğü, eski Arap dilinde "kabile toplantısı" anlamında kullanılmaktaydı. Emevi ve ilk çağ Abbas halifelerinin, din bilginlerinin din ve ahlâk konusundaki konuşmalarını dinlemek için yaptıkları toplantılara da bu ad verilmektedir. Daha sonraları, "makama", "küçük hikâye" anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

"Makama" türünün öncüsü , Badî' 'uz-Zamân al-Hamazânî'dir Al-Harîrî daha sonra bu türü geliştirmiştir. Al-Harîrî'nin Makâmât'ı, elli hikâyeden oluşmakta ve eserde atasözlerine ve deyimlere rastlanmaktadır (1).

ATASÖZLERİ

(HM, II, 230) "الخذاء يجتدى الخافى الوقع"

"Taşa çarpan çıplak ayak, her pabucu giyer."

"تميمًا مرة قيسيا أخرى"
مثل يضرب للمتلون أى تشبه نفسك بتميم مرة فى الاتصاف بالأخلاق الحميدة
وبقيس مرة أخرى فى الاتصاف بالأخلاق الذميمة وهما قبيلتان عظيمتان بينهما
مكافحات.

(HM, II, 52).

"Bir kez Temimli, bir kez Kayalı."

Renk değiştiren kişi için kullanılan bir atasözüdür. Yani, övgüye değer huylarla nitelenmek için bir kez kendini Temimli'ye benzetirsin, başka bir

1 Burada şu kısaltmalar kullanılmıştır: HM=A1-Hariri, Kitâb Makâmât, I-II, Bulak 1317-1318
MM = al-Maydâni, Macma 'al-'Amşâl, Tahran 1290.

kez de, kötülenmiş huylarla nitelenmek için kendini Kayslı sayarsın. Bunlar, aralarında savaşlar olan iki büyük kabiledir.

"ما أشبه الليلة بالبارحة"
 هذا مثل يضرب للمتشابهين وأصله من قول طرفة: (2)
 كل خليل كنت خالته لا ترك الله له واضحه
 كلمهم أروغ من ثعلب ما أشبه الليلة بالبارحة

(HM, II 261 MM, 607)

"Gece, dünküne ne kadar benziyor."

Birbirine benzeyen iki şey için kullanılan bir atasözüdür. Aslı, Tarafa'nın şu sözündendir:

Kendileriyle dostluk kurduğum kişilerin hiç birinde Allah ön diş bırakmasın (mal, varlık bırakmasın).

Onların hepsi (hileye) tilkiden daha çok saparlar. Gece dünküne ne kadar benziyor.

"عند الصباح يحمد القوم السرى"
 مثل يضرب في احتمال المشقة رجاء الراحة وعن المفضل أن أول من قاله خالد
 بن الوليد حين بعته أبو بكر رضي الله عنهما إلى العراق من اليمامة ولقد أحسن من
 ضمن هذا المثل في قوله:
 يا نفس قومي بعد ما نام الورى أن تعملى خيرا فذو العرش يرى
 ابك أيا عين دعى عنك الكرى عند الصباح يحمد القوم السرى
 (MM, 414, HM, II, 128)

"Sabahleyin, kavim gece yürüyüşünü över."

Rahatı umarak, zorluğu yüklenmek anlamında kullanılan bir atasözüdür. Al-Mufazzal'dan aktarıldığına göre, bu tözü ilk kez söyleyen, Hâlid b. al-Valîd'dir. Abü Bakr, Hâlid b. al-Valid'i (Allah ikisinden de razı olsun), Yemâma'dan Irak'a gönderdiği zaman, Halid b. al-Valîd, bu sözü söylemiştir. Bu atasözünü en iyi biçimde kapsayan onun şu beyitleridir:

Ey nefis, halk uyuduktan sonra iyilik yapmaya kalk, Allah görür.

Ağla ey göz, uyuklamayı bırak.

Sabahleyin kavim, gece yürüyüşünü över.

"أخوك أم الذئب"
 مثل يضرب الارتياح بالشئ وأصله أن صديقا لراعى غنم هجم عليه في جوف الليل
 وقال له أخوك لا الذئب. يضرب في موضع التهارى والشك. (HH, II, 128, MM, '13)

2 Divân Tarafa, Beyrut 1961, 15; Al-Harîri, Kitâb Durrat al-Gavvâş (yay. H. Thorbecke), Leipzig 1871, 12.

"Kardeşin mi, yoksa kurt mu?"

Bir şeyden şüphe etmek anlamında kullanılan bir atasözüdür. Aslı şöyledir. Bir koyun çobanına, gece yarısı arkadaşı saldırdı Ona: "Kardeşin, kurt değil" dedi. İki yüzlülük ve şüphe durumunda söylenen bir atasözüdür.

"الباحث عن حثفه بظلفه"
هذا مثل يضرب لمن يسعى في هلاك نفسه ولا يدري وأصله أن رجلاً أراد أن
يذبح شاة فتفقد المدينة وكانت تحت رجل الشاة فبحث بظلفها فظهرت المدينة
فدبحها بها. (HM, I, 8).

"Tırnağı ile mezarını kazan." (3)

Bilmeden kendisini yok etmeye çalışan kişi için söylenmiş bir atasözüdür. Aslı şöyledir: Bir adam, bir koyunu kesmek istedi. Bıçağı yokladı. Bıçak koyunun ayağının altındaydı. Koyun, tırnağı ile yeri eşeleyince, bıçak ortaya çıktı ve adam, koyunu kesti.

(HM, I, 250).

"كما يقع الحافر على الحافر"
مثل يضرب لتوافق الاشياء

"Davar tırnağının, davar tırnağına düşmesi gibi (uyması) gibi."

Nesnelerin birbirine uygunluğu için söylenmiş bir atasözüdür.

(HM, II, 173)

"ذهبتا تحت كل كوكب"

(HM, II, 176).

هذا المثل يضرب لمن تختلف في السفر طرقهم وتباين سبلهم

"Her birimiz bir yıldızla altına gittik."

Bu atasözü, yolculukta gidecekleri yol konusunda anlaşılamayan ve yollar ayrılan kişiler için söylenir.

(HM, I, 148)

"مواعيد عرقوب"

قال أبو علي أحمد بن اسمعيل القمي النحوي كتاب جامع الامثال هو رجل من خبير
كان يهوديا وكان يعد ولا يفي فضربت به العرب المثل قال المتلمس:

الغدر و الآفات شيعته

فأفهم فعرقوب له مثل

وقال كعب بن زهير:

كانت مواعيد عرقوب لها مثلاً

وما مواعيدها الا الأباطيل

3 Bu atasözü ile aynı anlamda kullanılan bir başka atasözü de vardır: "كألبا حث عن المدينة" Bkz. MM, 499.

وقال أبو عبيدة عرقوب رجل من العالقي أنه أخله يسأله فقال له عرقوب اذا
 أطلعت هذه النخلة فلك طلعتها فلما أطلعت أتاه فقال دعها حتى تصير بلحا فلما
 أبلحت قال دعها تصير زهوا فلما أزهدت قال دعها حتى تصير رطبا فلما أرطبت
 قال دعها حتى تصير تمرا فلما أتمرت عمد إليها عرقوب من الليل فجزها ولم يعط
 أخاه شيئا فصار مثالا وفيه يقول الأشجعي:
 وعدت وكان الخلف منك سبية
 مواعيد عرقوب أخاه يثرب (4)

""Urkub'un vaatleri."

Abü 'Alî Ahmad b. İsmâ' il al-Kimmî an-Nahvî, Kilâb Câmi' al-'Amşâl adlı eserinde. 'Urküb'un, Hayber'den, bir Yahudi olduğunu söylemiştir. 'Urküb, söz veriyor, yerine getirmiyordu. Bu yüzden Araplar onun bu durumunu atasözü haline getirmişlerdir. Al-Mutalammis şöyle demiştir.

Vefasızlık ve dert açmalar onun huyudur

Anlıyorum, 'Urküb ona örnektir.

Ka'ab b. Züheyr de şöyle demiştir:

'Urküb'un vaatleri ona örnek olmuştu

Onun verdiği sözler, boş ve çürüktür.

Abü 'Ubayda şöyle söylemiştir: "(Urküb al-(Amâlîk'den bir kişidir. Arkadaşı gelip, kendisinden bir istekte bulunmuştu. (Urküb ona: "Eğer bu hurma ağacı meyva verirse, meyvası senindir" dedi. Koruk haline geldiği zaman, (Urküb: "Kızarıp, sararıncaya kadar onu bırak" dedi. Kızarıp, sarardığı zaman da, "olmuş, yaş hale gelince kadar bekle" dedi. Hurma olgunlaştığı zaman; "kuru hurma haline gelinceye kadar onu bırak" cevabını verdi. Hurma kuruyunca, (Urküb gece ağaca çıktı ve hurmayı kesti,arkadaşına bir şey vermedi. Böylece, atasözü oldu. Bunun için al-Aşca(i der ki:

Sözünde durmamak senin huyun olduğu halde, söz verdin

(Urküb'un, Yeşrib'te kardeşine (arkadaşına) verdiği sözler gibi.

(HM, I, 221).

وهو مثل يضرب لمن يدحل في الأمر على غير بصيرة.

"Geceleri görmeyen dişi deve gibi ayağını çarpar."

Sağgörüden yoksun olarak bir işe giren kişi için kullanılan bir atasözüdür.

4 Bkz. As-Suyütî, al-Muzhir, Mısır. 1325, I, 292; MM, 648. Ayrıca MM, s. 226'da "أخلف" "من عرقوب" = 'Urküb'dan daha çok sözünde durmayan" şeklinde bir başka atasözü de bulunmaktadır.

Zuhayr b. Abî Sulmâ, Mu'allaka'sında bu sözü kullanmıştır:

رَأَيْتَ الْمَنَايَا خَيْطَ عَشْوَاً مِنْ تَصَبٍ
تَمَّتْهُ وَمِنْ تَخَطُّيْ يَعْمُرُ فِيهِمْ (5)

Gördüm ki ölüm, gece görmeyen dişi devenin etrafa gelişigüzel çarpması gibidir. Rastladığını öldürür ve elinden kurtulan uzun ömürlü olup, yaşlanır.

"حال الجريض دون القريض"
يقال في المثل حال الجريض دون القريض وأصله أن النعمان كان له يومان يوم
بؤس ويوم نعمي فن لقيه يوم بؤسه قتله ومن لقيه في يوم نعماه أغناه فلقبه في
يوم بؤسه عبيد بن الأبراص الشاعر وكان من خاصته فقال له النعمان وددت لو
لقيتنا غير اليوم فتمن ما شئت غير نفسك فقال لا أعز علي من نفسي فقال لا
سبيل إلى ذلك فأ نشدني من شعرك فقال عبيد حال الجريض دون القريض فذهب
مثلاً. (HM, I, 136)

"Keder, şiir söylemeye engel oldu"

"Keder, şiir söylemeye engel oldu" atasözünün aslı hakkında şöyle söylenir: An-Nu'mânın iki günü vardı. Üzüntülü günü ve iyi günü. Onunla üzüntülü gününde karşılaşan kişiyi öldürür, iyi gününde karşılaşan kişiyi de zengin ederdi. Sevdiklerinden şair (Abîd b. al-)Abrâs, onunla üzüntülü (kötü) gününde karşılaştı An-Nu(mân ona: "Seni sevdim, keşke başka bir gün bize rastlasaydın. Canından başka bir şey iste" dedi. "Bunun üzerine (o, "Benim için canımdan daha değerli bir şey yoktur, "cevabını verdi. (An-Nu(mân): "Bunun başka yolu yok, öyleyse bana şiirinden oku." dedi. 'Abid: "Keder, şiir söylemeye engel oldu." dedi ve bu söz atasözü haline geldi.

"لا يضرب في حديد بارد"
مثل يضرب لمن يطمع في غير مطمع قال:
يا خادع البخلاء عن أموالهم
هيات تضربت في حديد بارد
وأنشد المبرد:
هيات تضرب في حديد بارد
ان كنت تطمع في نوال سعيد (HM, II,

219)"Soğuk demiri dövme."(6)

İstenmeyecek şeyi çok isteyen kişi için söylenen bir atasözüdür. Bir şair şöyle demiştir:

5 Az-Zavzanî, Şarh al-Mu'allakât as-Sab'a, Beyrut 1963, 86.

6 Bu atasözü için ayrıca bkz., al-Curcânî, Asrâr al-Balâga (yay. H. Ritter), (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Şarkiyat Enstitüsü Neşriyatı, No: 601), İstanbul 1954, 93, 100.

Ey, malları konusunda cimrileri aldatmak isteyen kişi,

Ne yazık, soğuk demiri dövüyorsun.

Al-Mubarrad de, şu şiiri söylemiştir:

Ne yazık, sen mutluluğa ulaşmayı dilerken, soğuk demiri dövüyorsun.

(HM, I, 231)

لا درى أى الجراد عاره
أى الناس أهلكه أو ذهب به لمن يجهل مقره.

"Hangi çekirge onu yok etti, bilmiyorum."

Yani, insanlar onu yok etti. Veya nerede olduğu bilinmeyen kişi için söylenen bir atasözüdür.

DEYİMLER

"İki kelime (söyledi)."

(HM, I, 166)

أى قال السلام عليكم.

"كلمتين"

Yani, "Es-Selâm-u aleykum" dedi.

"Kara günler."

"Değneğini attı".

(HM, I, 48). كناية عن حط رحله للاقامة.

"أيام مسودة"

"ألقى عصاه"

Bir yerde yerleşmek için yolculuğu bırakmaktan kinayedir.

"Kış meyvası."

(HM, II, 174)

"فاكهة الشتاء"

كنى بها عن النار.

Bu söz, ateşten kinayedir.

"Bir elle yenen yemek."

(HM, I, 186)

"أطعمة اليد"

"İki elle yenen yemek."

(HM, I, 186)

"أطعمة اليدين"

"Tecrübeli kişi."

(HM, II, 212)

"ابن الأيام"

"Yolcu, yabancı." (HM, II, 70)

"ابن السبيل"

"Külü çok.

(HM, II, 154)

"جم الرماد"

Misafirin çok olmasından kinayedir.

"Gönül genişliği."

HM, I, 180).

كناية عن الحلم و التحمل والسخا.

"سعة الصدر"

Yumuşak huyluluk, dayanıklılık ve cömertlikten kinayedir.

"Ayrılık kargası."

(HM, I, 289)"

"غراب البين"

Hız. Nuh, suların çekilmeye başlayıp başlamadığını anlamak için gemisinden bir karga uçurur. Karga gider ve geri dönmez. Bu yüzden ayrılık ve geri dönmeyiş için "غراب البين" denmiştir (7). Tevrat ta, karga yerine güvercin-den sözedilmekte ve şöyle denilmektedir: "Ve yedi gün daha bekledi ve güvercinini gönderdi ve artık tekrar kendisine dönmedi (8)".

"أشأم من .." : Ayrılık kargası", Arap atasözleri arasında, "غراب البين" : Ayrılık kargasından daha uğursuz" olarak geçmektedir. Bu deyim, kargaların yiyecek bulmak için evlerin yakınlarına gelmesi ve ev sahiplerinin otlaklara göçedip oradan ayrılmalarını bekleyerek rahatça yiyecek bulması nedeniyle söylenmiştir. Burada, ev sahipleri için bir ayrılık" evlerinden ayrılma" sözkonusu olduğundan, Araplar bunu bir uğursuzluk saymışlar ve bu amaçla gelen kargaya "غراب البين" : ayrılık kargası" demişlerdir(9).

Bu deyim, Kays b; al-Mulavvah'm şu beyitlerinde de rastlamaktayız:

ألا يا غراب البين ان كنت هابطا
بلادا لليلي فالتمس أن تكلمنا(10)

"Ey ayrılık kargası, eğer Leyla'nın ülkesine konarsan, (onunla) konuşmaya bak."

ألا يا غراب البين هبجت لوعتي
فويحك خبرني بما أنت تضرخ (11)

"Ey ayrılık kargası, (sevgimin) alevini körükledin. Yazıklar olsun sana, bana niye öttüğünü haber ver."

"Kış kâfları."

(HM, I, 284) "كافات الشتا"

Al-Harîrî'nin, yirmibeşinci makamesinde, kış ihtiyaçlarından sözedilmektedir. Bunların ilk harfleri "kâf - ك" ile başladığı için "kış kâfları-كافات

الشتا" deyimini kullanılmıştır. Bu ihtiyaçlar arasında; "كن : ev, كيس : kese (para), كانون : ocak, mangal, كباب : kebab" sayılabilir.

"أين يذهب بك.."
كلمة تقال لمن لا يفهم ما يخاطب به وكان حقيقته أين يذهب بعقلك على طريقة
التجهيل. (HM, II, 149).

7 Hariri, Makamat (çev. S. Sevsevil), (M.E.B. Şark-İslam Klasikleri: 23), İstanbul 1952, 500.

8 Tekvin, VIII, 12.

9 MM, 330.

10 Doç. Dr. Şevkiye İnalçık, Kays b. al-Mulavvah (al-Macnûn) ve Divânı (A.Ü.D.T.C. F. Yayınlan No: 166, Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü Sayı: 2), Ankara 1967, 20.

11 Aynı eser, s. 51, ayrıca bkz. s. 95.

Kendisine söylenileni anlamayan kişi için söylenen bir sözdür. Bu söz gerçekte, bir kişinin bilgisizliğini yüzüne vurmak için kullanılır. "Senin aklınla nereye gidilir" demektir.

"Kurt hastalığı."

(HM, I, 155).

Açlıktan kinayedir.

(HM,I, 90) (انقبض قلبي)

"Canım sıkıldı."

"Güneşin oğlu (sabah)."

(HM, I, 39).

Sabahtır. Güneşe, "ذكا" denir.

"Kuyruğu uzadı (zengin oldu)."

(HM, I, 298).

Zenginlik ve mal çokluğundan kinayedir.

"Zor ölüm, kanlı ölüm."

(HM, I, 133).

Zor ölüm demektir. Bu, kılıçla öldürülmektir, ani ölüm de denir.

"Beş sarhoşluk."

"السكرات الخمس"
السكرات خمس سكرة الشراب وسكرة الشباب وسكرة المال وسكرة العز وسكرة الموت.

(HM, I, 319).

Beş sarhoşluk: içki sarhoşluğu, gençlik sarhoşluğu, para sarhoşluğu, yücelik, ululuk sarhoşluğu, ölüm sarhoşluğu.